

VILÁG- TÖRTÉNET

13. (45.) évfolyam 2023. 1.

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **HORVÁTH EMŐKE**
AZ AMERIKAI MEDITERRÁNEUM FOGALMA ÉS JELLEMZŐI
- **SZILÁGYI ÁGNES JUDIT**
A MÚZSÁK TEMPLOMA,
AVAGY A NEOPÜTHAGOREUSOK A BRAZÍLIAI CURITIBÁBAN
- **JANCSÓ KATALIN**
KÖZEL-KELETI BEVÁNDORLÁS CHILÉBE
- **ZOLCSÁK ATTILA**
A PINOCHET-RENDSZER SZÜLETÉSE
- **KRAJCSI SÁNDOR ROLAND**
KUBA ÉS ALGÉRIA KAPCSOLATA A KUBAI
INTERNACIONALIZMUS TÜKRÉBEN
- **KUPI LÁSZLÓ**
GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ ÉS KUBA
- **SZEMLE**
NAGY GEORGINA, BALOGH ÁDÁM TIBOR,
KUPI LÁSZLÓ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Kultúra, vallás és politika Latin-Amerikában (Horváth Emőke)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Horváth Emőke: Az amerikai Mediterráneum fogalma és jellemzői	5
Szilágyi Ágnes Judit: A Múzsák Temploma, avagy a neopüthagoreusok a brazíliai Curitibában	25
Farkas Dániel: A vallási jelenségek és közösségek megítélése a perui baloldal folyóiratában. Amauta, 1926–1930	35
Jancsó Katalin: Közel-keleti bevándorlás Chilébe. Vallás és kultúra egy sokszínű diaszpórában	53
Bakó András: Idegenség és állampolgárság Latin-Amerikában	67
Zolcsák Attila: A Pinochet-rendszer születése. A nemzetbiztonsági doktrína és a neoliberalizmus egyezsége	81
Krajcsi Sándor Roland: Kuba és Algéria kapcsolata a kubai internacionalizmus tükrében, 1961–1965	99
Kupi László: Gabriel García Márquez és Kuba	115
Baranyi Tamás Péter: A Monroe-elv és az amerikai kontinentális terjeszkedés geopolitikája	137
<i>Szemle</i>	
Arab hatások Ibériától Kínáig (Nagy Georgina)	159
Házass bevándorlók érzelmei és bírósági ügyei a századforduló Argentínájában (Balogh Ádám Tibor)	163
A Karibi Légítő tündöklése és bukása (Kupi László)	167

Jelen számunkat Horváth Emőke szerkesztette

A Monroe-elv és az amerikai kontinentális terjeszkedés geopolitikája

A 19. századi amerikai történelemből kevés olyan szófordulat nyert akkora egyetemes történeti relevanciát, mint az 1823-ban meghirdetett Monroe-elv. A Kongresszus két háza előtt ünnepélyesen felolvasott elnöki üzenet leszögezte, hogy a kontinens többé nem lehet tárgya az európai terjeszkedésnek. A korszak diplomáciatörténeti kontextusában értelmezhető kijelentés valódi ismertségét későbbi recepciója okozta: míg meghirdetése után nem sokkal, egészen a 19. század közepéig még az amerikai közvélemény is jórészt elfeledkezett róla, a század második felében a latin-amerikai országok adósságaival kapcsolatos amerikai álláspont révén az USA világpolitikai ambícióinak metaforájává vált. Erre a szerepre ráerősített az érintett országok nemzeti emlékezete, a 20. században pedig egyre inkább a szovjet propaganda és a tágabb értelemben vett Amerika-ellenes közéleti diskurzus.

A jelen tanulmány célja, hogy a Monroe-elv megfogalmazásának körülményeit, eszmetörténeti előképeit és későbbi alkalmazását figyelembe véve a korszak diplomáciatörténeti kontextusába helyezze a külpolitikai elv meghirdetését, valamint keretet adjon az elv meghirdetése mögötti geopolitikai céloknak. A fentiekkel ellentétben a Monroe-elv célja az volt, hogy elrettentse az európai hatalmakat bármely amerikai intervenciótól, és külpolitikai programot szolgáltasson az Egyesült Államoknak. Ez a külpolitikai program logikai sorrendben az Ázsiával való közvetlen kereskedelmi kapcsolat felvétele és kiterjesztése, az észak-amerikai kontinens „üres” részeinek az USA-ba való integrálása, valamint a külföldi hatalmaknak az amerikai erőközponttól való távol tartása volt.

Az USA korai expanziója

Bár közismert módon már az amerikai kontinens felfedezését is az ázsiai kereskedelem iránti európai érdeklődés tette lehetővé, a fiatal Egyesült Államokban sokan úgy tekintettek a Kínával való kereskedelem lehetőségére, mint ami az ország földrajzi helyzetéből adódóan „természetes” jussuk lehet. Volt példa a sikeres ázsiai kereskedelemre: Új-Spanyolország provincia hatalmas vagyonra tett szert az ázsiai kereskedelemről való részesedés révén, amit a Csendes-óceán partján fekvő

* A szerző a Külügyi és Külgazdasági Intézet stratégiai igazgatóhelyettese (1062 Budapest, Bajza utca 44.).

Acapulcón, illetve a Fülöp-szigeteki Manilán keresztül bonyolított.¹ Mexikó függetlenedésével azonban lényegében véget ért a busás hasznot hozó Fülöp-szigeteki hajók érkezése, melyeknek karavánja utoljára 1815-ben hajózott be Acapulcóba. Különösen nagy hatással volt az ázsiai kereskedelem gondolata Thomas Jefferson elnökre, aki egy stabil csendes-óceáni kijárat minél előbbi megszerzését az USA stratégiai céljává tette a rövid és teljesen más külpolitikát folytató föderalista korszak lezárása után. Míg a föderalisták a meglévő amerikai birtokok minél hatékonyabb, államszerű kormányzásának kibontakozását látták célnak, addig a jeffersoniánus „demokraták” modellként tekintettek az USA-ra, melynek ekképp a saját értékeit kell terjeszteni a világban. Míg a föderalisták számára a George Washington fémjelezte „semlegesség” arra vonatkozott, hogy köztársasági szimpátia miatt ne támogassák a francia forradalmat, és tartsák az egyensúlyt az európai hatalmak között, addig a jeffersoniánusok számára az európai nagypolitikából mindörökké vissza kellett volna húzódnia Észak-Amerikának, figyelmét pedig a szabad kereskedelem vívmányai terjesztésére és az amerikai kontinensre kellett volna fordítania.² Thomas Jefferson politikai nézeteiben már a függetlenség éveiben fontos helyet foglalt el Kelet-Ázsia, amit az 1793-as André Michaux-féle, majd az 1804–1805-ös Lewis és Clark-féle transzkontinentális expedíció támogatásával is egyértelművé tett.³

A Louisiana terület, amely 1762-ben került Spanyolországhoz és lényegében védtelen volt, 1800-ban ismét francia kézre került, néhány hónappal később azonban Napóleon az európai háború kiújulása miatt el kívánta adni az Egyesült Államoknak. A terület védtelensége miatt már korábban is többen úgy vélték, nem az a kérdés, hogy Washington megszerzi-e Louisianát, hanem az, hogy mikor.⁴ Jefferson elnöknek ez utóbbi expedíció vezetőihez intézett levele egyértelművé tette a washingtoni célokat:

„Az önök küldetésének célja a Missouri folyó és mellékfolyóinak feltérképezése, illetve annak eldöntése, hogy folyása és a Csendes-óceán vizeivel való kapcsolata révén a Columbia, az Oregon, a Colorado vagy bármely más folyó ajánlja-e a legközvetlenebb és legjárhatóbb vízi utat e kontinensen keresztül a kereskedelem céljaira. (...) Ha eléri a Csendes-óceánt, tájékozódjanak a körülményekről, melyek alapján eldönthető, hogy a vidék prémjeit lehet-e olyan előnyösen összegyűjteni a Missouri torkolatánál (ami előnyösnek tűnik a Colorado, Oregon és Columbia folyóknál) vagy a Nootka-öbölnél, vagy a part bármely más pontján; illetve hogy ennek következtében előnyösebb-e az Egyesült Államokon és a Missourin keresztül kereskedni, mint a most a kontinens szokásban lévő körbehajózásával.”⁵

1 Slack, 2010. 19–23.

2 Magyarics, 2015. 33–35., 45–46.

3 Léon, 1995. 26–28.

4 Perkins, 1993. 113–118.

5 Thomas Jefferson levele Meriwether Lewis kapitánynak, 1803. június 20. Jefferson, 1803.

A Louisiana-vétel célja nemcsak az ázsiai kereskedelem fejlesztése volt, hanem a másik oldalon a Mexikói-öbölre való kijutás lehetőségének biztosítása New Orleansnál,⁶ valamint a pusztán tény, hogy hektáronként négy centért olyan hatalmas területet juthat az Egyesült Államok, ami nagyobb, mint a saját területe.⁷ Jefferson megvásárolta a területet, amire azonban nem volt alkotmányos előírás. Ez aggasztotta ugyan az amerikai elnököt, de végül meggyőzte magát, hogy bele lehet érteni az alkotmányos jogkörökbe egy ilyen vételt is.⁸ Míg a föderalisták egy jól működő, angol jellegű atlanti nemzetállamot képzeltek el, addig a jeffersonianusok már nagyon korán birodalomban gondolkodtak, méghozzá olyanban, amit nem háborúra és kizsákmányolásra, hanem kereskedelmi hatalomra építenek.⁹

A Louisiana-vétel közjogi, alkotmányjogi és politikai értelemben is utat szabott az USA további területi terjeszkedésének. A vétel nélkül nehezen lenne elképzelhető az Egyesült Államok térhódításának olyan folyamata, ami később bekövetkezett. Bár az USA „gravitációja” újabb területi foglalásokhoz vezethetett volna, azok minden bizonnyal szakadozottabbak és ritkábbak lettek volna, mint így.¹⁰ Az USA területi terjeszkedése már a Konföderációs Cikkelyekben megfogalmazódott, amikor annak 11. pontja Kanada tartományainak ajánlotta fel a csatlakozás jogilag rendezett útját.¹¹ A Louisiana-vétel, valamint az új terület feltérképezésére küldött, Meriwether Lewis és William Clark vezette expedíció azonban hosszú időre kijelölte a terjeszkedés irányát a csendes-óceáni partok felé.

A megszerzett föld „lakatlan” és „üres” területnek tűnt az amerikai kormány szemében, mivel őslakói nem rendelkeztek olyan modern államszervezettel, ami akár vonzó kereskedelmi lehetőséget, akár fenyegetést jelenthetett volna Washingtonra nézve. Bizonyos szempontból már ekkor úgy tűnt, hogy természeti szépségei ellenére a terület voltaképpen csak megszerzendő puffer, ami „útjában van” az értékes csendes-óceáni és mexikói-öbölbeli partoknak. Ez a szemlélet érdekes módon az 1980-as években megszilárdult *flyover country* kifejezés korai előképének tűnhet. A *flyover country* az USA „értékes” két partja közötti „érdektelen” területeket jelöli, melyeket az értékes területek üzletemberei, döntéshozói csak átrepültükben látnak.¹²

A Louisiana-vétel során megszerzett föld azonban nem ért el az óceánig, a terület határai pedig definiálatlanok voltak. Mindez nem a véletlen műve volt, mivel a korábbi alkalmakkor nem is lehetett megfelelően felmérni a területet, ezáltal pedig a franciák nem törték magukat, hogy meghatározzák. A franciáknak pillanatnyilag csak az volt a fontos, hogy készpénzhez jussanak, és hogy Louisiana ne kerüljön angol kézre. Ha azonban a határok kérdése folytonos konfliktust szül a spanyolok és az amerikaiak között is, az további értéket ad a szerződésnek. Napóleon megjegyezte Louisiana határaitól, hogy „ha nem létezne már magától is ez

6 Bush, 2014. xvi.

7 *Louisiana Purchase*, é. n.

8 Perkins, 1993. 117.

9 Green, 2017. 25–27.

10 Sparrow, 2005. 242–244.

11 *Articles of Confederation*, March 1, 1781.

12 Bullard, 2014.

a bizonytalanság, akkor is jó politika volna odahelyezni”, Talleyrand herceg pedig úgy összegezte a helyzetet az amerikaiaknak, hogy „Önöknek úgy kell venniük, ahogy mi is kaptuk”.¹³ A határok és a kiterjedés kérdése különleges hangsúlyt kapott az 1810-es években.

Az 1812–1814-es angol–amerikai háborút lezáró genti békében már világosan kirajzolódott a London és Washington közötti ellentét az észak-amerikai kontinens jövőjét illetően. A béketárgyalásokon a britek ugyanis egy indián állam megteremtésén is fáradoztak, ami egyrészt pufferként működhetett volna az USA és az ő birtokaik között, illetve meggátolhatta, vagy legalábbis lassíthatta volna Washington további terjeszkedését a kontinensen. A brit felvetés részben némi valódi morális jóhiszeműségen is alapult, annál is inkább, hogy a szóban forgó indián törzsek egy része a szövetségesük volt, de a stratégiai kérdés nyilvánvalóan megelőzte a morális szempontokat. Lord Liverpool így fogalmazott:

„Nem kell felidézniük, hogy miként népesült be kezdetben az Egyesült Államok ahhoz, hogy megítéljük, az indián népeknek, Amerika eredeti lakóinak szüksége van-e egy olyan helyre, ahol békében élhetnek. Sem ahhoz, hogy eldöntsük, az indiánok békéjének biztosítása lehetséges-e anélkül, hogy megakadályoznánk az adásvétel látszatát magára öltő folyamatos hódítás rendszerét.”¹⁴

Az amerikaiak részéről kizárt volt, hogy egy indián ütközőállam létébe beleegyezzenek, az angolok pedig, miután az amerikaiak a tárgyalások beszüntetésével fenyegedtek, és miután látták, hogy az indián törzsek egy részét átállította az USA, végül felhagytak a követeléssel.¹⁵ 1814. szeptember közepén a brit feljegyzések szerint a következő választ adták az amerikai küldöttek:

„Az Egyesült Államoknak szilárd elhatározása, hogy miközben soha nem fog területeket elvenni az indiánoktól, csakis az ő beleegyezésükkel és békés eszközökkel, egyre inkább, és ahogy azt a növekvő lakosságszáma megköveteli, vissza fog követelni a természetből és művelés alá von minden olyan területet, ami az állam elismert határain belül található. Ezzel milliónyi civilizált ember megélhetését fogja elősegíteni, de nem fogja megsérteni az emberség vagy az igazságosság egyetlen követelményét sem, mivel nemcsak megfelelő pótlékokat fog adni a területen szétszóródva élő néhány ezer vadember számára azokért a jogokért, amelyekről lemondanak, hanem minden esetben annál is több földbirtokot fog a kezükben hagyni, amit meg tudnak művelni, többet, mint ami kell a megélhetésükhöz, kenyelmükhöz és szórakozásukhoz. Ha ez a növekedési szellem, alulírottak készek elismerni ennek a létezését ebben az értelemben, de vissza kell utasítaniuk, hogy ez akár a legcsekélyebb bizonyosságát is szolgáltatná egy olyan indíttatásnak, hogy ne tisztelnék a határokat közöttük és az európai nemzetek között, vagy annak a vágyának, hogy Nagy-Britannia területeire terjeszkedjenek. (...) Kormányunknak

¹³ *Louisiana Purchase*, é. n.

¹⁴ Gates, 1940. 504–505.

¹⁵ Perkins, 1993. 143–145.

tehát nem lehet vallott célja, hogy olyan rendszer jöjjön létre az Egyesült Államok területén, ami megakadályozza természetes növekedését az adott területen belül, csak azért, hogy örök sivatagot őrizgessen a vademberek számára.”¹⁶

Ez keresztülhúzta a háborút egyébként minden fronton megnyerő Nagy-Britannia érdekeit. A háborút megnyerő, de a békén semmit nem nyerő szigetország miniszterelnöke, Liverpool így foglalta össze a brit álláspont feladásának okait: „Nem lenne értelme folytatni a háborút azért, hogy jobb határvidéket alakítsunk ki Kanada számára. (...) Az Egyesült Államokban 7 500 000 ember él, míg a két Kanadában együtt sem több, mint 300 000. (...) Az Egyesült Államok kormányának egész évben hozzáférese van Kanada földjéhez, míg Nagy-Britannia minden évben majdnem hat hónapig el van tőle zárva.”¹⁷

A zavaros határú Louisiana terület, valamint a spanyol és brit birodalmakkal való határok bizonytalansága csak tetéződött azzal, hogy bizonyos területeken (Északnyugat-Kanada, Texas, Florida) nem volt megfelelő gyarmati adminisztráció. Az angol–amerikai londoni egyezmény a Sziklás-hegységig elnyújtotta és elrendezte a 49. szélességi kör mentén a Kanada–USA-határt, a hegységen túl lévő Oregon területet pedig olyan birtokká nyilvánította, mely mindkét ország telepesei számára nyitott volt.¹⁸ Különösen fontos volt Florida, ahol állomásoztak ugyan spanyol katonák, de nemigen voltak spanyol telepesek, annál többen a szeminel indiánszövetség tagjai és szökött rabszolgák, akik állandó konfliktusban álltak Georgia és Dél-Karolina amerikai telepeseivel. Erre hivatkozott így John Quincy Adams külügyminiszter: „Spanyolországnak mielőbb választania kell: vagy megfelelő erőket helyez Floridába rögvest, hogy megvédje a területet és fenntartsa kötelezettségeit, vagy átadja az Egyesült Államoknak a tartományt, mely felett kizárólag névleg birtokolja a hatalmat. [Florida] voltaképpen nem más, mint egy elhagyatott roncs, ami az Egyesült Államok bármelyik ellensége, civilizált vagy vadember számára nyitott, hogy birtokba vegye, és nem szolgál semmi más földi célt, mint hogy az amerikaiakat bosszantsa.”¹⁹

Florida ügye mellett Madridot aggasztotta a mexikói határ kérdése is, mivel Mexikót lojális gyarmatnak tekintette, ahol még nem tört ki felkelés, így a minél kedvezőbb határ Madrid érdekében is állt. Floridát végül egy szeminelok elleni büntetőháború során a későbbi amerikai elnök, Andrew Jackson kényszerítette térdre. Jackson tábornok engedélyt kért arra, hogy egész Floridát elfoglalhassa, amit állítása szerint meg is kapott – a kormányzat később tagadta, valószínűleg joggal –, és el is foglalta. Az éppen Pennsylvania államban pihenő spanyol külügyminiszter, Luis de Onís y González-Vara kénytelen volt azonnal folytatni a diskurzust Adams külügyminiszterrel. Minthogy Adams megvédte Jackson tábornokot a Kongresszus előtt is, és nem volt hajlandó büntetésben részesíteni, a déli lázadások miatt kimerült spanyol kormány arra utasította Oníst, hogy egyezzen meg az amerikaiakkal.²⁰

16 Gates, 1940. 507.

17 Stagg, 2012. 155.

18 Weeks, 1992. 149–151.

19 Immerman, 2012. 85.

20 Perkins, 1993. 152–155.

Florida birtokbavételén túl azonban még fontosabb eredménnyel is zárultak a tárgyalások: a Mexikó és az USA közötti határ meghatározásával. A Sabine folyónál kezdődő határ, mely aztán lépcsőzetesen haladt felfelé a csendes-óceáni part felé közeledve, kihagyta Texast, ami néhány déli expanzionistát ugyan feldühített, de Adams külügyminiszter – és a kormányzat többi rabszolgaság-ellenes tagja – úgy vélte, hogy Texas bekebelezése a rabszolgaság intézményének terjedéséhez vezetne. Florida megszerzése egyelőre elegendő vigasz volt az expanzionisták számára is Texas „ elvesztéséért”. Ugyanakkor az Egyesült Államok állami léte óta először világosan definiált, a Csendes-óceán felé tartó határral rendelkezett, és csak Nagy-Britanniával konkuráló igényekkel az Oregon területre. Az 1819-es, közkeletű nevén Adams–Onís-szerződés ekképpen elfedi a szerződés legfontosabb célját, a transzkontinentális határ meghúzását. Ezért szerencsésebb az 1819-es dokumentumot transzkontinentális szerződésnek nevezni.²¹ A Monroe-elv pontjai már az 1810-es időszakban kikristályosodtak az amerikai politikában, nevezetesen a gyarmatosítás és a transzfer tilalmában (mely utóbbi végül elsőre nem került bele a Monroe-elvbe).²²

A Monroe-elv születése

Az 1823-ban meghirdetett első, komplexnek tekintett külpolitikai állásfoglalással kapcsolatban három nagy félreértés vált uralkodóvá a közbeszédben és a szakirodalomban. Az egyik félreértés annak hangsúlyozása, hogy a Monroe-elv az amerikai imperializmus születési anyakönyve, ami normatív alapon elítélendő a benne rejlő magabiztos felsőbbrendűség és az arcátlan birtoklási vágy kifejeződéséeként. Ez a szemlélet a politikai paletta szélsőjobb és szélsőbal felén különösen elterjedt, ám a kritikai geopolitika fősodró követői is a magukévá tették. Gearld Ó Tuathail és John Agnew közös, 1992-es cikkükben azt tartották fontosnak megjegyezni a Monroe-elvről, hogy egy olyan álföldrajzi diskurzust honosítottak meg, melyben Amerika „szuverén” az „amerikai féltekén”, ami azonban éppúgy képzelet szülötte volt, mint a hasonlóság bizonyos foka a fiatal köztársaság és déli szomszédjai között. Ez az „egyoldalú deklaráció” szerintük később meghaladta a „féltekei hatáskört”, és az USA rasszizmuson is alapuló gyarmatbirodalmának alapjává vált. A korai európai diskurzusokat, például a *reconquista* vagy az angol felsőbbrendűség kultuszát így a Monroe-elven keresztül csatornázták be a korai amerikai imperializmusba.²³

A másik nagy félreértés szerint az USA a Monroe-elvvel haladó módon tett tanúbizonyságot a köztársasági államforma mellett, ezt pedig általában szintén normatív alapon támogatandónak jelölik meg. Az amerikai közbeszéd gyakran úgy tekint a Monroe-elvre, amely legalábbis „megvédte” a születőben lévő spanyol-amerikai köztársaságokat, és így lehetővé tette, hogy progresszív, köztársasági beren-

21 Weeks, 1992. 177–178.

22 Uo. 3–8., 177.; Perkins, 1993. 152.

23 Ó Tuathail – Agnew, 1992. 197–199.

dezkedés jöjjön létre. A „demokráciaexport” korai és pozitív példajaként is említettek a Monroe-elvet, elsősorban az amerikai liberális közbeszédben, valamint a hasonló beállítottságú tudományos művekben.²⁴ A harmadik félreértés, hogy a Monroe-elv születésétől fogva elsősorban déli irányú, az úgynevezett „nyugati féltekére”, vagyis „Latin-Amerikára” vonatkozó tétel. Természetesen a Monroe-elv későbbi alkalmazása és az elv mint hivatkozási alap valóban Latin-Amerikára vonatkozott, de megalkotásának körülményei, valamint a következő évtizedek gyakorlata szerint egyáltalán nem ez volt a fő iránya. Ugyanakkor egyetérthetünk Lénárt András megfogalmazásával: a Monroe-elv később doktrínává vált, és abban az értelemben használták többek között latin-amerikai kontextusban is, hogy az izolacionizmust, de egyre inkább a különböző beavatkozásokat az elv „preventív” alkalmazásának állították be.²⁵

Ezekkel az elképzelésekkel szemben a Monroe-elv eredeti kontextusa a kontinentális területszerzés volt. A napóleoni háborúk évtizedében meglazult atlanti kapcsolatok azt is jelentették, hogy egyre-másra kiáltották ki Madridtól való függetlenségüket Mexikóvárosban, Limában, Caracasban és más tartományi fővárosokban. Ezen országok iránt az USA kormánya szimpátiával viseltetett, ám tudta, hogy nem támogathatja őket az európai dinasztikus politika ellenében.²⁶ A kialakuló spanyol-amerikai köztársaságok elismerésének kérdéséhez hozzájárult I. Sándor cár 1821-es ukája, mely kitiltotta más országok kereskedőit és bálnavadászait a Bering-szorostól az 51. szélességi körig terjedő régióból a csendes-óceáni partszakaszon, továbbá jelezte, hogy Moszkva nem ismeri el az új köztársaságok függetlenségét, valamint támogatja, hogy állítsák helyre a spanyol uralmat. Az 1822. októberi veronai kongresszuson már fel is szólították Franciaországot, hogy állítsa helyre a spanyol abszolút monarchiát a csapataival. Többen attól tartottak, hogy Madrid ezután francia segítséggel visszaszerezheti elvesztett gyarmatait is.

A brit kormány – az európai kontinentális hegemonia fenntartásától vezérelve – ellenezte, hogy akár spanyol, akár francia érdekek megjelenjenek az amerikai kontinensen, de főleg azt, hogy a „gyarmatokkal kiegészülve” nagyobb súllyal jelenhessenek meg Európában. George Canning brit miniszterelnök azt javasolta Richard Rush amerikai követnek, hogy a két kormány írjon alá közös nyilatkozatot, melyben elutasítják, hogy bármely birodalom (francia, spanyol vagy orosz) befolyása alá kerüljenek, illetve megfogadják, hogy ők maguk – Washington és London – sem fognak területeket elfoglalni az új köztársaságoktól. Ez utóbbi elfogadhatatlan volt az USA-nak Texas és Kuba miatt, melyeket a későbbiekben szeretett volna bekebelezni. A John Quincy Adams megfogalmazásában elkészült, egyoldalúan „kihirdetett” Monroe-elv ennek a brit-amerikai nyilatkozatnak az alternatívájaként jött

24 Smith, 2012.

25 Lénárt, 2016. 57–59.

26 John Quincy Adams amerikai külügyminiszter, a Monroe-elv szellemi atyja úgy foglalta ezt össze: „Nem köthetjük életünket és sorsunkat egy olyan hajóhoz, amit maguk a patkányok is elhagynak.” Arra válaszul viszont, hogy az angol-amerikai közös nyilatkozatot támogassák-e, azt mondta: „Ne kössük magunkat a nagy angol hadihajó uszályába.” Lásd: Perkins, 1993. 163.

létre, és az USA elvei mellett elsősorban a britek azonos érdekei szereztek érvényt neki.²⁷ A kongresszusi üzenet így szólt:

„A szövetséges hatalmak politikai rendszere lényegesen különbözik az amerikaiétól. E különbözőség a kormányok különbözőségéből veszi eredetét. (...) Mi tehát az Egyesült Államok és azon hatalmak közt fennálló baráti viszonyt illetően kijelentjük, hogy békénre és biztonságunkra veszedelmesnek tartunk minden kísérletet az ő részükről rendszereiknek e félgömb bármely részére való kiterjesztése iránt. Mi egyik európai hatalom fennálló gyarmataiba és függőségeibe sem avatkozunk, és beavatkozni nem fogunk, de bármely európai hatalomnak mindennemű beavatkozását azon kormányok elnyomása vagy sorsuknak bármely más módon való irányítása végett, melyek függetlenségüket kihírdették és megtartották, és amelyeknek függetlenségét mi beható vizsgálat után és méltányos elvek alapján elismertük, nem tudnánk másnak minősíteni, mint barátságtalan magatartásnak az Egyesült Államok iránt.

(...) A mi politikai magatartásunk Európát illetően, melyet a földrészt felkavaró háborúk kezdetén elfogadtunk, ezek ellenére is ugyanaz marad; azaz a hatalmak egyikének sem avatkozunk ügyeibe; a de facto fennálló kormányt magunk részéről is törvényesnek ismerjük; azzal nyílt, erős és férfias politikát folytatunk; minden hatalom igaz törekvéseit szívesen várjuk; de jogtalanságot egyikőtől sem fogadunk el.”²⁸

A bonyolult nyelven megfogalmazott Monroe-elv lényegét tekintve a következő három elvet mondta ki: az amerikai és az európai kontinens politikai rendszere különböző, és az USA nem fog semmilyen értelemben belefolyni az európai politikába; ugyanakkor a nyugati féltekén nem lehet szó további európai beavatkozásról és gyarmatosításról, s ha európai hatalmak ezt mégis megpróbálnák, azt az USA ellenséges lépésnek tekintené; az Egyesült Államok azonban a meglévő európai gyarmatok és függőségek ügyeibe nem kíván beavatkozni. Ezeket az elveket (Európában való) nem beavatkozási és (Amerikában való) nem gyarmatosítási elveknek nevezhetjük.²⁹ Bizonyos értelemben ez a külpolitikai formula ugyanúgy alapul szolgál a kontinentális terjeszkedésnek, mint az Európa ügyeivel kapcsolatos izolacionizmusnak, de nem hangzik el, hogy a spanyol-amerikai köztársaságokat elismernék, ahogyan az sem, hogy döntőbíróknak tartanák magukat a kontinensen. Nem monopolizálta tehát a nyugati féltekét, sőt afféle angol-amerikai kondomíniumot vezetett be, vagyis egy olyan korszakot, melyben a kontinensről minden szereplő kizorult, kivéve Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat.³⁰ Az elv meghirdetésének következménye volt, hogy az európai hatalmak letettek a spanyol-amerikai köztársaságok „visszagyarmatosításának” tervéről, de Sándor cár is visszavonta az ukázt, ami végül is az elv meghirdetéséhez vezetett.

Felmerül a kérdés, hogy valóban volt-e ekkora elrettentő ereje a Monroe-elv kihirdetésének. A válasz önmagában nem: az európai hatalmak összemérhetetlenül erősebbek voltak, mint az Egyesült Államok. A nemzetközi környezet nagyobb

27 Magyarics, 2014. 67–70.

28 *Monroe-elv*, 1823.

29 Perkins, 1993. 159–166.

30 Weeks, 2013. 118.

szerepet kapott: a brit flotta, amely alapvetően érdekelt volt abban, hogy az európai hatalmak ne tudják hatékonyan újra a birtokukba venni a dél-amerikai területeket, meggátolt minden hatalmat abban, hogy csapatait áthajózza az Atlanti-óceánon, ahogy erre több szerző rámutatott már. Az is fontos ugyanakkor, hogy az európai hatalmak némelyike már látta annak lehetőségét, hogy a Monroe-elv el nem fogadásával a hallgatólagos angol-amerikai szövetség erősebbé válhat, és nem kívánták „összetolni” a két angol ajkú nemzetet. Több korabeli szöveg közül talán Monroe elnök James Madison volt elnökhöz intézett levelét érdemes idézni: „Az önálló cselekvés [tehát nem a közös angol-amerikai nyilatkozat kiadása] (...) jobb hatást tenne déli szomszédainkra, Oroszországra és a többi szövetséges hatalomra is. (...) Oroszország, amely meg kíván gátolni mindenfajta kapcsolatot és együttműködést az E[gyesült] Államok és N[agy]-Britannia között, talán hajlandó lesz engedményeket tenni azért, hogy ezt a lehetőséget megakadályozza, tekintve hogy milyen kétségbeesett helyzetbe hozhatná ez.”³¹

Az elv sikerességén is lemérhető valódi célja: kezdetben még konzekvens, hivatkozott politikai alappá sem vált, először az 1850-es években kezdtek el hivatkozni rá, majd a mai értelmében az 1890-es évektől. Nem sikerült „köztársasági rendszert” elterjeszteni a féltekén, hiszen a kialakuló köztársaságok legtöbbször csak névleg volt az, illetve Mexikó és Brazília monarchiaként léteztek ebben az időszakban. Az európai ügyekbe való nem beleszólás nem is merült fel az 1848-as „népek tavaszáig”, hiszen az USA-nak sem ereje, sem érdeke nem fűződött hozzá, és 1848-ban sem tette. A nem gyarmatosítás elve nem volt hivatkozási alap az amerikai politika számára, amikor a britek birtokba vették a Falkland-szigeteket 1833-ban vagy Brit-Hondurast (a mai Belize-t) 1840-ben.³² Az elv – és a nemzetközi környezet – viszont biztosította az európai hatalmak távolmaradását Amerikától, és így az USA terjeszkedésének sem volt akadálya. Megváltozott a geopolitikai környezet: a brit-spanyol bekerítettségűtől való félelmet felváltotta az egyre erőszakosabb terjeszkedés.³³ A Monroe-elv láthatólag nagyon jól illett az amerikai néplélekhez,³⁴ és már a függetlenségi háborúban is jelen lévő külpolitikai képzeteknek adott formát.³⁵

Ami a féltekei kapcsolatokat illeti, kölcsönös kiábrándultság következett a Monroe-elv kihirdetése után, hiszen amikor a spanyol-amerikai köztársaságok hivatkoztak rá, Washington nem alkalmazta az elveket, ellenben ez is kifejezte az északi szomszéd felsőbbrendű különállását. Az amerikaiak pedig arra jöttek rá, hogy nem tudják kereskedelmi előnyökre váltani az új köztársaságok igényeit, és így azok a londoni tőkebefektetések célpontjává váltak.³⁶

A Monroe-elv legkorábbi alkalmazásaiban különös módon nem is a spanyol-amerikai köztársaságok sorsa volt érdekes – hiszen az európai intervenciókra végül nem került sor, az USA pedig nem sietett déli szomszédjai elismerésével –, hanem

31 Nakajima, 2007. 455.

32 Perkins, 1993. 167–169.

33 Weeks, 2013. 119.

34 Perkins, 1993. 168.

35 Weeks, 2013. 118.

36 Perkins, 1993. 167–168.; Weeks, 2013. 120.

a Kínával folytatott kereskedelem játszott kiemelt szerepet. Bár 1821 óta egy véletlen emberölési ügy miatt az amerikaiak nagymértékben visszaszorultak a kínai piacról, ezt követően a Lintin-szigeteken keresztül, kínai közvetítőkkal újra fellendítették a kereskedelmet.³⁷ Az ópiumháborút az amerikai közvélemény részben a brit arroganciának tudta be, és ezért elítélte, ugyanakkor a kínaiakkal sem rokonszenvezett, mivel a kereskedelmet korlátozták. A kereskedelem pedig – John Quincy Adams szavaival – „az emberiség természetes joga és kötelessége”.³⁸

A háborút lezáró nankingi szerződésben Nagy-Britannia exkluzív jogokat nyert a Kínával folytatott kereskedelemre, megkapta Hongkong kikötőjét, és megnyitottak számára egy sor másikat. A kínaiak azonban rögtön a szerződések hatályának kiterjesztésén munkálkodtak: úgy vélték ugyanis, hogy az európaiak betörése innen-től kezdve feltartóztathatatlan, és jobb, ha ők látszanak úgy, mint akik „megadták” a jogot a kereskedelemre, mint ha úgy tünne, hogy London adta meg a többieknek. Ezt azonban hamarosan szerződéssel kellett garantálni, mivel a kereskedelmi jogok ekkor még nem írásos alapon, hanem az uralkodó „kegye” nyomán illették meg az amerikai kereskedőket. Végül a Makaó külvárosában aláírt wanghiai szerződés öt kikötőt nyitott meg az amerikaiak számára. Ez a lényegében britellenes kínai megfontolás vált végül a nyitott kapuk elvének alapjává is.³⁹ A Kínával egyedül, tehát nem a britekkel kötött szerződés már az önálló amerikai világhatalmi szerepet sugározta. A szerződést kötő felek számára küldött utasítások szerint ugyanis:

„Nem lenne hasztalan, ha mindenki tudtára adnák ott, ahol nem ismert, hogy az Egyesült Államok, valaha Anglia alattvalója, lerázta magáról az igát évekkal ezelőtt, karddal a kezében követelte függetlenségét, hétéves háborúban szilárdította meg szabadságát, és most egyenlő félként találkozik Angliával mind az óceánon, mind a szárazföldön.”⁴⁰

John Tyler elnök, azzal egy időben, hogy lényegében protektorátussá tette a Hawaii-szigeteket, diplomáciai missziót is küldött Kínába. A nagy massachusettsi kereskedőcsaládok leszármazottja, Caleb Cushing, aki a wanghiai szerződés tárgyalásait amerikai részről vezette, már egy 1842-ben, Tyler elnökhöz írt levelében is figyelmeztetett a brit expanzióra a Pacifikumban:

„Azt mondják, Sir Henry Pottinger [brit diplomata, Hongkong első kormányzója] azt fontolgatja, hogy ha a kormánya hozzájárul, Japán ellen fordul, hogy rákényszerítse, nyissa meg kikötőit az angol kereskedelem előtt. Ha a Brit Birodalom szert tesz erre az erősségre, ahogy ma már szilárdan tartja a Kanadával határos Columbia folyót, már csak a Sandwich-szigeteket [Hawaii] kell megszereznie, hogy körbeérjen az erődítéseiből emelt öv a glóbusz körül, ami hatalmas veszélyt jelentene nemcsak a területi birtokaink, hanem a Csendes-óceánon zajló hatalmas kereskedelmünk számára is.”⁴¹

37 Nilsson, 2017. 13–14.

38 Weeks, 2013. 145.

39 Cohen, 2010. 10–11.

40 Keliher, 2007. 254.

41 Uo. 248–249.

Különösen nagy amerikai gyanakvást vont maga után 1840-ben a waitangi szerződés, amely lényegében megteremtette a brit gyarmatosítás feltételeit Új-Zélandon. A waitangi szerződés létrejötte, valamint az úgynevezett Paulet-affér, vagyis a Hawaii-szigetek fél éves brit megszállása arra ösztönözte John Tyler elnököt, hogy 1842 decemberében a Kongresszusnak küldött különleges üzenetben kiterjessze a Monroe-elvet Hawaiiira is.⁴² Tyler így értelmezte a Monroe-elvet a Sandwich-szigeteknek is nevezett Hawaiiira:

„A Sandwich-szigetek különleges helyüknek és a világ e szegletében uralkodó széljárásnak köszönhetően megállóhelyé vált szinte minden hajó számára, mely kontinens és kontinens között [közlekedik] a Csendes-óceánon. (...) Megfontolva tehát, hogy az Egyesült Államok milyen nagy forgalmat bonyolít ezekkel a szigetekkel, megfelelőnek tűnik kinyilatkoztatni, hogy az USA kormánya, bár nem követel semmiféle különleges előnyöket, nemhogy kizárólagos irányítást a hawaii kormány felett, de elégedett a szigetek független létezésével, és aggodalommal figyeli azok biztonságát és jólétét.”⁴³

Hawaii protektorátussá tétele egy időre rendezte a brit terjeszkedéstől való félelmet. Ezután a kínai kereskedelem relatív csökkenése miatt Japán felé fordult az USA tekintete, amit Matthew C. Perry tengernagy 1853-as ágyúnaszád-diplomáciai akciója tett szabaddá a kereskedelem céljára. Perry egyébként – akárcsak a kínai kereskedelemben érdekelt amerikaiak – többször kérvényezte, hogy az USA foglalja el Formosát, a mai Tajvant. Dr. Peter Parker, aki szintén jelen volt a wanghiaai szerződés aláírásakor, így jellemezte a szükségét: „Nagy-Britanniának ott van a Szent Ilona-sziget az Atlanti-óceánon, Gibraltár és Málta a Földközi-tengeren, Áden a Vörös-tengeren, Mauritius, Ceylon, Penang és Szingapúr az Indiai-óceánon, és Hongkong a Kínai-tengernél. Ha az Egyesült Államok hajlandó és képes megszerezni Formosát, Anglia bizonyára nem tiltakozhat.”⁴⁴

Manifest destiny és a kontinens elhódítása

A hatalmas területi terjeszkedés 1821 után egy időre lelassult. Az elsődleges hátráltató tényező az volt, hogy két különböző koncepció versengett egymással az expanziót illetően: egy kereskedelemorientált, iparibb, északibb hozzáállás (amit először föderalistának, később whignek hívtak), illetve egy mezőgazdasági, délibb fel fogás (amit jeffersoni vagy jacksoniánus demokratának nevezhetünk). Az egyik határt az szabta, hogy a whigek nem kívántak olyan hódító hadjáratokban részt venni, melyek a déli, rabszolga tartó ültetvényes elit hatalmát növelték volna, míg a déliek kevés érdeklődést mutattak az északi kereskedelmi expanziója iránt. Az észak-amerikai kontinensen kívüli, „színes emberfajokat” is magában foglaló te-

42 Weeks, 2013. 137–140.

43 Tyler, 1842.

44 Brauer, 1988. 31.

rületek megszerzése pedig, bár nagyon is felmerült, nem igazán nyert támogatottságot, mivel sokan úgy vélték, hogy más kulturális elemek megléte „felvizezné” az Egyesült Államok „dolgoss és szabadságszerető” ethoszát.⁴⁵

A század egészét jellemző *manifest destiny* koncepciót nehéz magyarra fordítani, és ezért gyakran nem is sikerül. Leginkább úgy fogalmazhatnánk meg, mint „nyilvánvaló rendeltetést”, és eredeti formájában azt jelentette, hogy az észak-amerikai kontinens rendeltetése az, hogy az fokozatosan az USA részévé váljon. A kifejezést először John L. O’Sullivan használta az általa szerkesztett *Democratic Review*-ban megjelent cikkében. Így fogalmazott: „Nyilvánvaló rendeltetésünk, hogy a Gondviselés által nekünk rendelt kontinens egész szélében elterjedjünk, az évente megsokszorozódó millióink szabad fejlődése érdekében.”⁴⁶ A dologban az a „nyilvánvaló”, hogy a „térképre ránézve”, látva a dinamikus fejlődő államokat és az üresnek tartott nyugati határvidéket, mindenki számára egyértelműnek kellett lennie, hogy idővel az USA fogja birtokba venni az egész területet. Az USA népessége azonban egyelőre, bár gyorsan nőtt, nem kívánt további gyors gyarapodást. Ami a washingtoni külpolitikát illeti, ezután inkább más gyarmati hatalmak mozgolódása miatt találta magát kényszerhelyzetben. A Brit Birodalom globális területi terjeszkedése, különösen az egyre jobb csendes-óceáni pozíciók megszerzése kezdte aggasztani az amerikaiakat. A gyarmati uralom mélyülése Kelet-Ázsiában kiegészült az Oregon-kérdés tisztázatlanságával és a texasi brit érdekek kérdésével.⁴⁷

Hawaii protektorátussá tétele után a további csendes-óceáni pozíciószerezések egy időre lekerültek a napirendről, mert Angliában a közhangulat is éppen a további gyarmatosítások ellen hágott magásra (*little Englanders*), Amerikában pedig már Texas annexiója, a rabszolgaság kérdése és a mexikói háború volt napirenden. Texasba az 1820-as évektől kezdve erős angol ajkú migráció indult, így az 1830-as években már sokkal több angol, mint spanyol ajkú telepes élt a területen, az előbbieket mintegy negyedének pedig fekete rabszolgái is voltak. Mexikó egy ideje nem tudta ténylegesen kormányozni a területet, így 1830-ban megtiltotta további északi telepések letelepedését. Mindennek közvetlen következménye a texasi függetlenségi mozgalom lett, amely el kívánt szakadni Mexikótól. A sikerrel záruló harcok után a foglyul ejtett mexikói elnök, Santa Anna tábornok kénytelen volt aláírni a velascói szerződéseket, melyek függetlenséget adtak a tartománynak.

A mexikói törvényhozás soha nem ratifikálta a szerződéseket, mivel kényszer hatására születtek, de Texas *de facto* függetlenségét már nem tudták megakadályozni. Ettől kezdve a korábban is felmerülő „egyesülés” az Egyesült Államokkal állandó része lett a politikai közbeszédnek. Nem volt azonban egyszerű Texas annexiója, mivel sokan ellenezték az USA-ban is, vagy az abolícionizmus miatt, vagy azért, mert úgy vélték, ez felborítja az egyensúlyt az abolícionistákkal. Texasban ezzel párhuzamosan nemcsak az annexiónak voltak hívei, hanem az önálló államiságnak is, amit Nagy-Britannia támogatott is, hogy a tartomány akadályt képezzen

45 Perkins, 1993. 171–178.

46 Uo. 177.

47 Keliher, 2004. 231–235.

az USA kontinentális terjeszkedése elé. Maga Samuel Houston texasi elnök is hajlott olykor a britek által támogatott önálló államiság elfogadására.⁴⁸

James K. Polk az 1844-es elnökválasztáson azonban kampányjelszóvá tette, hogy „egész Oregon újrael foglalása és Texas visszacsatolása” szükséges.⁴⁹ Egy 1844-ben, Jackson korábbi elnökhöz írt levelében így indokolta: „Nem veszíthetjük el Texas megszerzésének ezt az arany pillanatát, [különben] Texas szükségszerűen Anglia karjai közé esik, és örökre elvesz az Egyesült Államok számára.”⁵⁰ Az éppen külügyminiszteri tisztséget betöltő John C. Calhoun levelet írt az angol követnek: Nagy-Britannia rabszolgaság-ellenes szándékait összekötötte az USA terjeszkedésének feltartóztatásával, és felszólította a brit kormányt, hogy tartózkodjon ettől a politikától. Ha sikerülne Texasban befolyást szerezniük, „az Texas földrajzi helyzetéből adódóan a mi határvidékünk leggyengébb és legebezhetőbb pontjait tenné ki veszélynek, Nagy-Britanniát pedig olyan hatalmi helyzetbe hozná, amivel hatékonyan befolyásolhatná az Unió szomszédos államait, ami bevallottan célja is minden olyan helyen, ahol a rabszolgaság létezik”.⁵¹

Texas annexióját 1845-ben közös ülésen szavazta meg az USA képviselőháza, majd december végén az Unió 28. tagállamaként vették fel. Polk elnök december 2-i, Kongresszusnak küldött beszédében a Monroe-elvet alkalmazta a kérdésre. Sőt, Polk nyelvezete olyan hatást keltett, mintha az elv kifejezetten csak az észak-amerikai ügyekre vonatkozna (ezt a korabeli dél-amerikai kormányok némeilyike nem is vette jó néven).⁵² Úgy fogalmazott:

„Az amerikai kormányzati rendszer teljesen eltér az európaítól. Európa különböző uralkodói, abbéli féltékenységből eredően, nehogy a többiek közül egy túl hatalmassá váljon, kétségbeesetten keresik azt, amit ők »hatalmi erőegyensúlynak« neveznek. Nem engedhetjük meg, hogy ezt az észak-amerikai kontinensre is kiterjesszék, főleg nem az Egyesült Államokra. Mindig fenn kell tartanunk az elvet, hogy egyedül e kontinens lakóinak van joguk dönteni a saját sorsuk felől. Ha bármely részük, mely önálló államot képez, és felvételét kéri Konföderációnkba, az csak ránk és rájuk tartozik, külföldi közbeszólás nélkül. Soha nem engedhetjük meg, hogy európai hatalmak beleszóljanak és megakadályozzanak egy ilyen uniót azon az alapon, hogy az megzavarná az »erőegyensúlyt«, amit ők fenn kívánnak tartani ezen a kontinensen.”⁵³

A Texasszal, sőt Kaliforniával kapcsolatos brit terveknek nem sok realitásuk volt, de kétségtelenül léteztek, és az amerikaiak nagyon is komolyan vették őket. Polk elnöksége első hónapjaiban lényegében háborút provokált ki Mexikóval és feszültséget keltett a britekkel Oregon ügyében. A mexikói háború a Guadalupe Hidalgó-i békével ért véget, melyben nemcsak Texas annexióját biztosították, hanem kitolták

48 Perkins, 1993. 178–180.

49 Magyarics, 2014. 71–73.

50 Weeks, 2013. 150.

51 John C. Calhoun levele Richard Pakenhamnek, 1844. április 18. Calhoun, 1859. 333–339.

52 William, 2014. 108.

53 Polk, 1845.

a határait még délebbre, emellett megkapták Kaliforniát és a későbbi Utah, Új-Mexikó, Nevada, Colorado és Arizona államok részeit, az utóbbiakért fizettek is 15 millió dollárt. Megszerezték Kaliforniát, amit már az 1840-es évektől amerikai telepesek kezdtek belakni, és amely a „medvezászlós forradalomban” már néhány hete hivatalosan is elszakadt Mexikótól. Sokan egész Mexikó elfoglalásáról beszéltek, de Polk elnök világossá tette, hogy az ambíciók határának Kaliforniának kell lenni. Egy demokrata újság mindezt úgy aposztrofálta, hogy sikerült megszerezni „minden értékes területet, anélkül, hogy embereket is kaptunk volna”, amit jó jelnek tekintettek az Unió egysége szempontjából.⁵⁴ Az új területek meghódítása a rabszolgaság kiterjesztésének problémáját vetette fel mindenhol, amit hosszú belpolitikai viták után az 1850-es kompromisszum zárt le. Egy sor kérdés tisztázása mellett Kaliforniát szabad, Texit rabszolgatartó államként vették fel az Unióba, míg a többi terület később dönthetett „intézményeiről”.

Nagy-Britannia, Kanada és az Egyesült Államok

Az Oregon-kérdés megoldása szintén az 1840-es évek közepére tehető. A terület déli határát a transzkontinentális szerződés a 42. szélességi foknál rögzítette, de az északi oldal bizonytalan volt addig, amíg a Szentpéterváron 1824-ben aláírt orosz–amerikai szerződés úgy nem határozott, hogy Orosz-Amerika (Alaszka) déli határa az 54. szélességi kör 40. percéig tart. Ezzel meghatározták az Oregon terület északi és déli határát, a 49. szélességi körnél pedig létezett egy amerikai–kanadai határ, de az csak a Sziklás-hegységig ért. Az Oregon terület felosztása a két angol hatalom között tovább várattott magára, miközben az 1830-as évektől már gyakori volt a letelepedés is.⁵⁵

Az elkövetkező időkben gyakran próbálták angol és amerikai oldalról is meghosszabbítani a 49. szélességi kört a Sziklás-hegységen túlra, de sem az 1842-es Webster–Ashburton-szerződés, sem más próbálkozások nem vezettek sikerre. Az amerikaiak gyakran hivatkoztak az 54°40' vonalra mint követeléseik északi határára (tehát a terület egészére), ám ezt nem lehetett komolyan venni: a vitatott terület a Puget-öböl és a Vancouver-sziget volt, melyek kissé a 49. szélességi kör felett helyezkedtek el. Polk elnök, mint láttuk, kampánya középpontjába helyezte Texit és Oregont, és elnökként tovább folytatta a kardcsörgetést a britek előtt is. Az Oregon-kérdésben érdektelen déli demokraták, így John C. Calhoun és James Buchanan, valamint a whigek uralták azonban a Kongresszust, akik nem értékelték nagyra Polk retorikáját. Végül Polk, mutatván valódi szándékait, éppen Calhoun és Buchanant küldte Londonba tárgyalni Aberdeen külügyminiszterrel. Bár valódi háborús veszély alakult ki, és Polk a Monroe-elveket is megidézte az Oregon-ügyben, végül békésen rendeződött az ügy a 49. szélességi kör mentén, ami sok új területet jelentett

54 Perkins, 1993. 188–190., 195–198., 174.

55 Urbán, 2011. 492.

az USA-nak, de Vancouver kikötője például a briteké maradt.⁵⁶ A jobb kapcsolatoknak köszönhetően 1854-ben tető alá hozták a kanadai–amerikai kölcsönösségi szerződést is, ami a nyersanyagokat érintette, amelyekre nagyon alacsony vámokat szabtak ki.

Nagy-Britannia észak-amerikai érdekei azonban Oregon felosztása után is helyben maradtak. Az amerikai polgárháborúban London szimpatizált a déliek törekvéseivel, ugyanakkor a rabszolgasággal nem, gazdaságilag talán jobban érdekelt volt a Dél megmaradásában, de az erőviszonyokat tekintve nem sok illúziója volt. Viktória királynő már a háború kitörése után egy hónappal semlegességi nyilatkozatot tett, ami elvben azt is jelentette, hogy a Délt hadviselő félként ismerik el, amely akár hadianyagot is vásárolhat. John Quincy Adams fiának, a Londonba kinevezett Charles Francis Adamsnek az lett a feladata, hogy a kapcsolatfelvételt megakadályozza. Ezzel hivatalos szinten sikerrel is járt, ám nem hivatalosan többször fogadták a déliek képviselőit, sőt a Bahamákon egy angol vállalat két hajót – a *Floridát* és az *Alabamát* – is összeszerelt a Konföderáció számára. A *Florida* negyven hajót súlylyesztett el, az *Alabama* több mint hatvanat.⁵⁷

Más is terhelte ugyanakkor a nyugati félteke politikáját: 1862-ben francia csapatok elfoglalták Mexikót, elzavarták Benito Juárez liberális kormányát, és Habsburg Miksa főherceget Mexikó császárává választották. Ez egyrészt nagy arcátlan-ság és hazárdjáték volt III. Napóleon részéről, de az angol érdekeknek megfelelt. Ahogy Lord Palmerston fogalmazta 1862-ben:

„A monarchia-tervvel kapcsolatban, ha sikeresen végre lehet hajtani, nagy áldás volna Mexikónak, és isteni ajándék minden országnak, mely érintett a Mexikóval kapcsolatos ügyekben. Megállítani az észak-amerikaiakat, akár a Föderatív, akár a Konföderatív Államokat Mexikó későbbi elnyelésében. Hogy az Észak és a Dél határozottan szét legyen választva, és hogy ugyanekkor Mexikó prosperáló monarchiává alakuljon, annál nem is tudok előnyösebb rendezést elképzelni.”⁵⁸

A polgárháború után a dühös amerikaiak nagy kártérítést, vagy akár „egész Kanadát” követelték Londontól az okozott károk miatt (az úgynevezett Alabama-követelések). Az ügyet végül az 1871-es washingtoni szerződés zárta le: London 15,5 millió dollárt fizetett kártérítésként, de ő is kapott kétfélemilliót az atlanti blokádnál elszenvedett kereskedelmi károkért.⁵⁹ 1866-ban azonban az 1854-es kölcsönösségi szerződést is felmondták az amerikaiak, ami visszalépés volt a kontinens szabad kereskedelme szempontjából. A szerződés felmondása volt az egyik legfontosabb tényező, ami Nagy-Britanniát a kanadai gyarmatok föderalizálására készítette, az 1867-es törvénnyel létrehozva Kanada Domíniumát (*Dominion of Canada*).

„Kanada egészének” elfoglalása felmerült az Alabama-követelések kapcsán, az észak-amerikai brit birtokok még később is összetűzésbe kerültek az USA szándékaival. A polgárháború után William H. Seward külügyminiszter az új

56 Perkins, 1993. 213–217.

57 Magyarics, 2014. 96–101.

58 Bourne, 1967. 255.

59 Perkins, 1993. 217–229.

amerikai imperializmus egyik úttörőjévé vált. Első és legkönnyebb feladatát Alaszka megszerzése jelentette, amit a krími háborúban kimerült Oroszország el is szándékozott adni. Az oroszok úgy gondolták, egy jövőbeli konfliktusban a nehezen védhető Alaszka hamarosan kompenzációként úgyis az angolokhoz kerülhet, és akkor már jobb, ha az amerikaiak tartják meg, ezzel is konfliktust generálva a két hatalom között. Ahogy II. Sándor cár öccse, Konsztantyin nagyherceg vélekedett: „Nem csaphatjuk be magunkat, és meg kell látnunk, hogy az Egyesült Államok, amely folyamatosan ki akarja kerekíteni birtokait és az észak-amerikai kontinens oszthatlan uralmára vágyik, előbb-utóbb meg is fogja szerezni ezeket az említett gyarmatokat tőlünk, és nem leszünk képesek őket visszaszerezni.”⁶⁰ Alaszka 7,2 millió dollárért való megvétele a washingtoni brit követ szerint azt is jelentette, hogy Kanada egészét is megszerezhetik egy nap.⁶¹

A brit félelmek különösen Brit-Kolumbiát – Oregonnak az őrájuk eső részét – illetően voltak erősek. Az amerikai bevándorlók körében volt is egy erős, bár rövid életű annexiós mozgalom. Tény, hogy Brit-Kolumbiának három választása volt ebben az időben: továbbra is brit gyarmat marad, vagy anektálja az USA, vagy csatlakozik az 1867-ben megalakult konföderációhoz, Kanada Domíniumhoz.⁶² Az ügyet végül Brit-Kolumbiának Kanadához való 1871-es csatlakozása döntötte el. Az így létrejövő Kanada Domíniummal kapcsolatban azonban nem volt világos, mennyire lehet önálló országnak tekinteni és mennyire amerikainak. Ahogy ezt a befolyásos újságíró, Albert Shaw összegezte angol kollégájának:

„Kanada Domíniuma a nemzetek családjának szuverén tagja lesz, majd amikor a Domínium népe így kívánja. De az ottawai kormány és a londoni kormány között jelenleg fennálló kapcsolat nem teszi Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságát amerikai hatalommá. Jogot követelnek maguknak, hogy Brit-Guyana vagy Kanada növekedhessen ezen a kontinensen éppúgy, mint bármely más teljes amerikai kormány. De mi úgy véljük, hogy Kanadának és Brit-Guyanának nincs joga kiterjeszteni birtokait a nyugati féltekén, mert azzal egy nagy európai hatalom visszahelyezhetné hadseregét a gyenge gyarmati igényeinek megtámogatására.”⁶³

A kanadai kérdést azonban senki nem kívánta úgy rendezni, mint a mexikói vagy az indián kérdéseket, hanem inkább a két „rendszer” konvergenciájában, a hasonló etnikumok és erkölcsök összeolvadásában, és végül egy nagy konföderációban képelték el. Albert Shaw is ezen a véleményen volt, sőt ebbe a laza konföderációba akár más angol domíniumokat is beleértett.⁶⁴

60 Miller, 1943. 521–531.

61 LaFeber, 1993. 13.

62 Neunherz, 1989. 101–111.

63 Kohn, 2004. 23.

64 Uo. 24.

Összegzés

Miközben a polgárháború után az USA kontinentális terjeszkedését befejezte, mind az amerikai imperializmus, mind a Mornoe-elv más irányt vett. Frederick Jackson Turner híres 1893-as esszéje szerint a *frontier*, a határvidék bezárult, az észak-amerikai kontinentális terjeszkedésnek többé nem volt tere. Ezzel párhuzamosan a Monroe-elv egyre inkább a Latin-Amerika feletti dominanciát jelentette az amerikaiak számára is. Az 1895-ös Olney-memorandum a latin-amerikai határvitákat utalta amerikai döntőbíráskodás elé, az 1905-ös Roosevelt-kiegészítés pedig úgy határozott, hogy az USA nem áll útjában annak, ha európai hitelezők fegyveresen akarják begyűjteni a latin-amerikai kormányok tartozását. Ezek a kiegészítések azonban már nem a kontinentális terjeszkedéssel, hanem az USA ébredő imperializmusával voltak összefüggésben.

A kontinentális terjeszkedés kezdettől az USA birodalmi programja volt, de kérdés, hogy mi volt mindennek a célja. Az amerikaiak kezdetben azt remélték, Amerika „fényes város lesz a hegyen”, egy modell minden civilizált kormányzat számára, ami végül mindenhol érvényesülni fog. A civilizált, republikánus kormányzat lényege, hogy a kormányzott férfiak részt vesznek a kormányzat megválasztásában, minden akadályt elhárítanak „az ember természetes állapotának” számító szabad kereskedelem útjából, ahogy ezt már a legkorábbi amerikai kereskedelmi szerződések is összegezték.⁶⁵ Ez még nem a modern értelemben vett szabadkereskedelmi rendszer megteremtését célozta, de kimondott célja volt az európai merkantilista rendszer „feltörése”.⁶⁶

Mivel az USA-nak korlátlan, „üresnek” tartott terület állt rendelkezésére, nem kívánt más hatalmakkal területek felett versengeni, hiszen a háborúk tapasztalatából azt is tudták, ez ártalmas a kereskedelemre. A belpolitikai viszályok és a széttartás következtében azonban világossá vált, hogy a modell önmagában nem elég: szilárd központi kormányra, nemzeti államra van szükség ahhoz, hogy „a szabadság áldásai” terjedjenek. Az 1840-es évek elején még itt-ott felmerült a konföderatív gondolat, a szabad államok társulása, de az expanzió hívei már nem támogatták sehol a jeffersoni gondolatot.⁶⁷

Három egymásra épülő réteget láthatunk: a Csendes-óceán elérésének célját, ami nemcsak a csábító keleti kereskedelem megszerzésének ígéretével kecsegtetett, hanem az egész világkereskedelem urává tehetette az USA-t. Ehhez azonban el kellett érni óceántól óceánig, amit két elv biztosított: a *manifest destiny*, amely azt sugallta, hogy az egész észak-amerikai kontinens nyilvánvalóan az azt civilizálni és birtokba venni képes amerikaiak számára van fenntartva, valamint a Monroe-elv, ami arra irányult, hogy elejét vegye, hogy bármely európai hatalom útját állja ennek a terjeszkedésnek. Mint láttuk, a terjeszkedés megállítására, ha nem is reális fenyegetés, de tényleges tervek álltak rendelkezésre néhány európai fővárosban.

65 Perkins, 1993. 11–26.

66 Weeks, 2013. 23.

67 Perkins, 1993. 170–173.

A Monroe-elv a Szent Szövetség Európája jelentette konkrét fenyegetésre reagált: arra, hogy Spanyolország és Franciaország erőszakkal próbálhatják meg visszaszerezni gyarmataikat, illetve Oroszország nagyhatalmi erejénél fogva „ukázt” adhat ki az amerikai kontinensen. A britekkel kiadandó közös nyilatkozat helyett egyoldalú amerikai kinyilatkoztatás következett, ami az Egyesült Államoknak a világpolitikába való belépését jelezte. A kezdetben minden európai hatalomnak szóló, legfőképp az észak-amerikai terjeszkedést körülbástyázó nyilatkozat később egyre inkább a tengeri kereskedelemért és a meglévő gyarmatok sorsáért folytatott angol–amerikai versengésnek adott kontextust. Csak a 19. század legvégén, a különböző „kiegészítésekkel” és értelmezésekkel nyerte el a Monroe-elv a köznyelvben elterjedt jelentését, hogy a „jenki imperializmus” eszköze a latin-amerikai országok pénzügyi és politikai szuverenitásával szemben.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Articles of Confederation

1781 *Articles of Confederation*, March 1, 1781. In: *Yale Law School. The Avalon Project*. http://avalon.law.yale.edu/18th_century/artconf.asp (letöltés: 2023. január 23.).

Bourne

1967 Bourne, Kenneth: *Britain and the Balance of Power in North America, 1815–1908*. Berkeley, 1967.

Brauer

1988 Brauer, Kinley J.: The United States and British Imperial Expansion, 1815–1860. In: *Diplomatic History*, 12. (1988) 1. sz. 19–37.

Bullard

2014 Bullard, Gabe: The Surprising Origin of the Phrase ‘Flyover Country’. In: *National Geographic*, 2014. március 14.

Bush

2014 Bush, Robert D.: *The Louisiana Purchase: A Global Context*. New York, 2014.

Calhoun

1859 *The Works of John C. Calhoun*. Vol. 5. *Reports and Public Letters of John C. Calhoun*. Ed.: Crallé, Richard K. New York, 1859.

Cohen

2010 Cohen, Warren I.: *America’s Response to China: A History of Sino–American Relations*. New York, 2010.

Gates

1940 Gates, Charles M.: The West in American Diplomacy, 1812–1815. In: *The Mississippi Valley Historical Review*, 26. (1940) 4. sz. 449–510. DOI: <https://doi.org/10.2307/1896318>.

Green

2017 Green, Michael J.: *By More Than Providence: Grand Strategy and American Power in the Asia*. New York, 2017.

Harris

2014 Harris, William L.: Wars, Claims, and the Cry for a Stronger Monroe Doctrine. In: *United States–Latin American Relations, 1850–1903: Establishing a Relationship*. Ed.: Leonard, Thomas M. Tucaloosa, 2014. 107–122.

Immerman

2012 Immerman, Richard H.: *Empire for Liberty: A History of American Imperialism from Benjamin Franklin to Paul Wolfowitz*. Princeton–Oxford, 2012.

Jefferson

1803 Jefferson's Instructions for Meriwether Lewis. Transcribed and edited by Gerard W. Gawalt. In: *Rivers, Edens, Empires: Lewis & Clark and the Revealing of America*. [Exhibition. Library of Congress.] <https://www.loc.gov/exhibits/lewisandclark/transcript57.html> (letöltés: 2023. január 23.).

Keliher

2007 Keliher, Macabe: Anglo–American Rivalry and the Origins of U.S. China Policy. In: *Diplomatic History*, 31. (2007) 2. sz. 227–257.

Kohn

2004 Kohn, Edward P.: *This Kindred People: Canadian–American Relations and the Anglo-Saxon Idea, 1895–1903*. Montréal, 2004.

LaFeber

1993 LaFeber, Walter: *The American Search for Opportunity, 1865–1913*. Cambridge, 1993. (The Cambridge History of American Foreign Relations. Vol. 2.)

Lénárt

2016 Lénárt András: Latin-Amerika a Monroe-doktrína (1823–2013) árnyékában. In: *Orpheus Noster*, 8. (2016) 4. sz. 57–69.

León

1995 León, M. Consuelo: Foundations of the American Image of the Pacific. In: *Asia/Pacific as Space of Cultural Production*. Eds.: Wilson, Rob – Dirlik, Arif. Durham, 1995. 17–29.

Louisiana Purchase

[É. n.] *Louisiana Purchase*. The Lehrman Institute. <http://lehrmaninstitute.org/history/louisiana-purchase.html> (letöltés: 2023. március 29.).

Magyarics

2015 Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság. Érdekek és értékek*. Bp., 2015.

Miller

1943 Miller, Hunter: Russian Opinion on the Cession of Alaska. In: *The American Historical Review*, 48. (1943) 3. sz. 521–531. DOI: <https://doi.org/10.1086/ahr/48.3.521>.

Monroe-elv

1823 A Monroe-elv, 1823. In: *Egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Szerk.: Diószegi István. Bp., 2001. 613–615.

Nakajima

2007 Nakajima, Hiroo: The Monroe Doctrine and Russia: American Views of Czar Alexander I and Their Influence upon Early Russian–American Relations. In: *Diplomatic History*, 31. (2007) 3. sz. 439–463. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2007.00627.x>.

Neunherz

1989 Neunherz, Richard E.: “Hemmed In”: Reactions in British Columbia to the Purchase of Russian America. In: *The Pacific Northwest Quarterly*, 80. (1989) 3. sz. 101–111.

Nilsson

2017 Nilsson, Erik: *The Open-Door Policy and Geopolitics, 1890–1910*. [Thesis. Erasmus Universiteit Rotterdam.] Rotterdam, 2017. <https://thesis.eur.nl/pub/39277/Nilsson-Erik.pdf> (letöltés: 2023. január 23.).

Ó Tuathail – Agnew

1992 Ó Tuathail, Gerald – Agnew, John: Geopolitics and Discourse. Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. In: *Political Geography*, 11. (1992) 2. sz. 190–204.

Perkins

1993 Perkins, Bradford: *The Creation of a Republican Empire, 1776–1865*. Cambridge, 1993. (Cambridge History of American Foreign Relations. Vol. 1.)

Polk

1845 Polk, James K.: First Annual Message. December 2, 1845. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley. In: *The American Presidency Project*. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/first-annual-message-6> (letöltés: 2023. január 23.).

Slack

2010 Slack, Edward R., Jr.: Sinifying New Spain: Cathay's Influence on Colonial Mexico via the Nao de China. In: *The Chinese in Latin America and the Caribbean*. Eds.: Look Lai, Walton – Tan, Chee-Beng. Leiden–Boston, 2010. 5–31.

Smith

2012 Smith, Tony: *America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy*. Princeton, 2012.

Sparrow

2005 Sparrow, Bartholomew H.: Empires External and Internal: Territories, Government, Lands, and Federalism in the United States. In: *The Louisiana Purchase and American Expansion, 1803–1898*. Eds.: Levinson, Sanford – Sparrow, Bartholomew H. New York, 2005. 235–250.

Stagg

2012 Stagg, John C. A.: *The War of 1812. Conflict for a Continent*. New York, 2012.

Tyler

1842 Tyler, John: Special Message to Congress. December 30, 1842. In: *The American Presidency Project*. <https://loveman.sdsu.edu/docs/1842TylerDoctrine.pdf> (letöltés: 2023. január 23.).

Urbán

2011 Urbán Aladár: Az Amerikai Egyesült Államok. In: *19. századi egyetemes történelem. Európa és az Európán kívüli országok*. Szerk.: Vadász Sándor. Bp., 2011. 476–526. (Osiris tankönyvek.)

Weeks

1992 Weeks, William Earl: *John Quincy Adams and American Global Empire*. Lexington, KY., 1992.

2013 Weeks, William Earl: *Dimensions of the Early American Empire, 1754–1865*. New York, 2013. (The New Cambridge History of American Foreign Relations. Vol. 1.)

TAMÁS PÉTER BARANYI

THE MONROE DOCTRINE AND THE GEOPOLITICS OF U.S.
CONTINENTAL EXPANSION

The article puts the Monroe Doctrine in the context of the early American empire-building project connecting essential goals of contemporary American elites, namely, securing U.S. continental expansion, and gaining control of trade relations with Asia. The Monroe Doctrine was thus not a tool of imperialism vis-à-vis Spanish American republics, but a bulwark against major European powers on the Western hemisphere to fulfill American “manifest destiny.” The article examines the precursors of the doctrine, the circumstances of its formulation, and its early applications. Originally a tool to ward off European encroachments, the Monroe Doctrine later became mostly seen in the context of a broader Anglo–American rivalry on the Pacific coast and beyond, and only became a rhetorical tool for U.S. domination of its southern neighbours by the 1890s.

CONTENTS

Culture, Religion and Politics in Latin America (Emőke Horváth)	1
<i>Studies</i>	
Emőke Horváth: The Concept and Characteristics of the American Mediterranean	5
Ágnes Judit Szilágyi: The Muse Temple, or the Neo-Pythagoreans in Curitiba, Brazil	25
Dániel Farkas: The Perception of Religious Phenomena and Communities in the Journal of the Peruvian Left: Amauta, 1926–1930	35
Katalin Jancsó: Middle Eastern Immigration to Chile: Religion and Culture in a Diverse Diaspora	53
András Bakó: Foreignness and Citizenship in Latin America	67
Attila Zolcsák: The Birth of the Pinochet Regime: A Deal of the National Security Doctrine with the Neoliberalism	81
Sándor Roland Krajcsi: Relations between Cuba and Algeria in the Light of Cuban Internationalism, 1961–1965	99
László Kupi: Gabriel García Márquez and Cuba	115
Tamás Péter Baranyi: The Monroe Doctrine and the Geopolitics of U.S. Continental Expansion	137
<i>Book Review</i>	
From Iberia to China: Some Interactions of the Islamic World with the West and the East (Georgina Nagy)	159
Emotions and Migration in Argentina at the Turn of the 20 th Century (Ádám Tibor Balogh)	163
Cuba in the Caribbean Cold War: Exiles, Revolutionaries and Tyrants, 1952–1959 (László Kupi)	167

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2023-as évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat